

BIHAREA — ÎN CADRUL UNITAR AL CIVILIZAȚIEI FEUDALE TIMPURI ROMANEȘTI

de dr. SEVER DUMITRAȘCU,
directorul Muzeului Țării Crișurilor, Oradea

Cercetările arheologice efectuate în cetățile bizantine ¹ din Dobrogea: *Capidava* ², *Dinogetia* ³, *Păcuiul lui Soare* ⁴ au deschis un capitol nou în studierea *civilizației și culturii feudale timpurii românești*. După cum s-a observat, judicios și întemeiat, încă în 1971, „Prezența vestigiilor romano-bizantine și bizantine propriu-zise este atestată pe întregul teritoriu românesc, fără întrerupere, mai bine de un mileniu“, ceea ce înseamnă că „Pentru lumea daco-romană și românească Bizanțul reprezintă, sub aspect cultural, în primul rind continuitatea și întărirea romanității“ ⁵.

Aceste cercetări au permis înțelegerea sensului evoluției civilizației autohtone și au asigurat ancorarea cronologică a descoperirilor în contextul istoriei centrului și sud-estului Europei pe temeuri ferme, imposibil de negat.

Pornindu-se de la ele, cercetările au fost extinse în toate provinciile istorice românești, obținându-se rezultate deosebite prin săpăturile și cercetările de la *Dridu* ⁶ și *Bucov* ⁷ în Muntenia, de la *Dăbîca* ⁸, *Bratei* ⁹ și

¹ I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 19—34.

² Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, București, 1958, passim.

³ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, passim.

⁴ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972, passim; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală*, II, București, 1977, passim.

⁵ I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, op. cit., p. 18; cf. și N. Bănescu, *Dobrogea bizantină. Ducatul de Paristrion*, în voi. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 297—303; B. Cimpina, *L'influence byzantine au Bas-Danube à la lumière de récentes recherches effectuées en Roumanie*, în RRH, I, 1982, p. 7—18.

⁶ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, passim.

⁷ M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978, passim.

⁸ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Șt. Matei, *Cetatea Dăbîca, în Acta Musei Napocensis (= AMN)*, V, 1968, p. 153—203.

⁹ E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, passim.

Cluj-Mănăstur¹⁰ în Transilvania, din Clisura Dunării¹¹, Oltenia¹² și în numeroase stațiuni arheologice din Moldova¹³. Îngemănarea rezultatelor acestor cercetări a condus la înțelegerea și definirea concretă a monumentelor și materialelor arheologice ce se încheagă într-un întreg coerent — civilizația și cultura românească din sec. VII—XIII.

În anul 1954 cercetătorul clujean M. Rusu a întreprins săpături la Biharea, în aria cimitirului cercetat în anii 1924—1925 de M. Roșka. Pe baza cercetărilor proprii și a descoperirilor anterioare M. Rusu a redactat un remarcabil studiu arheologico-istoric asupra cetății de la Biharea¹⁴.

Între anii 1973—1980, în zece campanii de săpături, au fost continuate cercetările arheologice din această importantă stațiune din centrul Crișanei, în trei puncte distincte: 1. în incinta cetății de pământ; 2. în partea de stațiune de la sud de cetatea de pământ, și 3. în partea de stațiune de la nord de cetatea de pământ, unde nu au mai fost întreprinse nici un fel de săpături arheologice sistematice.

I. Aceste cercetări ne-au permis să încercăm o evaluare cronologică și cultural-istorică a descoperirilor de la Biharea, prin compararea și verificarea stratigrafică (verticală și orizontală) a materialelor găsite în straturile de depuneri din cetate cu cele din complexe închise sau relativ închise din așezare. În rîndurile de față nu ne vom opri asupra tuturor descoperirilor de la Biharea, rezultate din săpături și care acoperă un interval de timp de peste trei milenii. Amintim aici importante descoperiri tracice și geto-dacice din mileniul I î.e.n., pe cele dacice de epocă romană și pe cele autohtone, daco-romane, de epocă romano-bizantină. Intenția noastră, în aceste rînduri, este mai modestă și implică numai prezentarea succintă a unora din monumentele și materialele arheologice descoperite la Biharea ce datează din sec. VII—XIII.

Ne referim la dezvelirea completă a 11 locuințe din așezare, datînd din sec. VII—IX, începutul sec. al X-lea e.n. Sînt locuințe de formă patrulateră, de suprafață sau ușor adîncite în pămînt (cu vatra la 0,30/0,40 m sau 0,80/0,85 m adîncime de la nivelul actual de călcare), cu pereții construiți din birne de lemn și acoperișul în două ape. Instalațiile de încălzit și de preparat hrana sînt, în 10 din cele 11 locuințe, *cuptoarele* de piatră, cea de a 11-a era parțial distrusă și nu s-a găsit instalația de încălzit, deci în proporție de 100%. În două cazuri (L. 3,7) între pietrele cu care s-au clădit cuptoarele s-au găsit și fragmente de rîșnițe refolosite. În cîteva cazuri, lîngă cuptoarele de piatră s-au găsit și mici cuptoare de lut, probabil pentru copt (țesturi?).

¹⁰ P. Iambor, Șt. Matei, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur*, în AMN, XVI, 1979, p. 599—609; cf. și M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas*, în AMN, VII, 1971, p. 198.

¹¹ I. Uzum, *Die Rumänen aus der Clisura Dunării zwischen den VI. und XIV. Jahrhundert (Geschichtlich — archeologische Betrachtungen)*, în Banatica, V, Reșița, 1979, p. 216—224; Șt. Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în Banatica, V, Reșița, 1979, p. 255—267.

¹² O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 150—203.

¹³ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, passim; I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX e.n., în Carpica*, XII, Bacău, 1980, p. 55—142.

¹⁴ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în AIIC, III, 1960, p. 7—17.

Inventarul locuințelor se compune din rîșnițe de piatră circulară pentru măcinat grăunțe (în 8 locuințe); greutatea pentru războiul de țesut, prisnele de lut, piese de os (mai ales ace și sule) și fier, ceramică lucrată cu mina în proporție infimă (sub 1%, printre care și buză de *vetre portative*) și modelată la roată (99%), din pastă nisipoasă, ornamentată cu *striuri* și benzi de linii simple și în val. Domină oalele pentru fiertură (oale de copt).

Întregul sistem al locuințelor din așezarea de la Biharea (dezvelite pînă în prezent) indică o populație agricolă, sedentară, care, din punct de vedere etno-cultural, se încadrează în nivelul de descoperiri din Munții Apuseni, de tipul celor de la Călatea, pe Crișul Repede, în masivul Pădurea Craiului, și Crăciunești, lângă Brad, jud. Hunedoara, în masivul Munților Metaliferi. Analogii ale vestigiilor de civilizație și cultură descoperite la Biharea ne oferă toate descoperirile din sec. VII—IX/X de pe teritoriul României. Presiunea uriașului material arheologic descoperit în ultimele decenii obligă cercetarea contemporană nu numai la necesarele sinteze amintite de noi pentru așezările de la Dridu, Bucov, Bratei, dar și la definirea și mai atentă a descoperirilor românești din întreaga arie locuită în aceste secole de români, lângă ale căror comunități s-au așezat în anumite zone elemente slave sau, în vest, slavo-avare.

La Biharea (în cele 11 locuințe dezvelite) nu au fost descoperite pînă în prezent tăvițe de lut¹⁵ și nici ceramică cenușie sau gălbuie. Specificăm în același sens că studiile comparative efectuate între descoperirile de la Biharea și cele contemporane din regiunile jugoslavo-austriaco-ungare subliniază concret deosebirea celor două grupuri de descoperiri, conturînd și mai pregnant pînza întinsă a așezărilor de civilizație și cultură românească de pe teritoriul României. O ultimă sinteză asupra descoperirilor slave din zona Alpilor, de tip Kottlach, publicată la Ljubljana în 1979, în trei volume, de cercetătoarea jugoslavă Paola Norašec, sub egida Academiei Slovene de Științe, regiune unde sînt prezente elementele romanice și influențele bizantine, subliniate de autoare cu multă obiectivitate, remarcă totuși deosebirea de civilizație și cultura materială de pe teritoriul României. Ceramica, de pildă, nu este ornamentată cu striuri și diferă limpede și din punct de vedere tipologic¹⁶. Observațiile sale subliniază, după opinia noastră, și pentru descoperirile contemporane prezentate de noi din vestul României, caracterul autohton, românesc al descoperirilor de la Biharea.

II. În același loc au fost descoperite alte 6 locuințe și un atelier de meșteșugar datînd din sec. IX/X — prima jumătate a sec. al XI-lea. Atît locuințele, cît și atelierul sînt de formă patrulateră, cu pereții din lodbe de lemn și cu acoperișul în două ape. Au fost descoperite urmele tălpilor de birne groase, așezate în șanțulețe săpate de-a-lungul laturilor, puțin sub nivelul vetrei de călcare, care aveau rolul de a susține pereții din birne de lemn. Analogii pentru astfel de descoperiri se află chiar la Biharea (în nivelul din sec. VII—IX/X), dar și în alte așezări, dintre care noi amintim locuințele din așezarea din sec. V—VI e.n. de la Băleni-

¹⁵ Cf. K. Horedt, *Backteller und Tonkessel in Morești*, în SIA, XXVI, 1, 1978, p. 59—68.

¹⁶ Paola Korošec, *Archaeologische Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter*, Ljubljana, 1979, p. 334—371, pl. 92—115.

*Români*¹⁷, jud. Dimbovița și *Budureasca*¹⁸, jud. Prahova. Locuințe cu urme de tălpi și birne de lemn au fost descoperite și la Coconi¹⁹, în cunoscutul sat din Cîmpia Română, e drept de mai târziu, datînd din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

Instalațiile de încălzit sînt cuptoare de piatră și, într-o locuință, un cuptor de lut. Inventarul descoperirilor din locuințe cuprinde rîșnițe de piatră, prisnele de lut, piese de os și fier, ceramică. Ceramica constă din *oale* lucrate la roată din pastă cu nisip — nisipoasă —, ornamentate cu *striuri*, *benzi de linii simple și în val*, alveole și ornamente realizate cu roțița. Nu au fost descoperite *tăvițe*, vase cu *gîtul canelat* sau *cazane* de lut cu urechiușe. Ceramica locuințelor acestui nivel are analogii în ceramica descoperită în locuințele din cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare — ceramica din categoria A (nisipoasă), varianta d : „Registrul ornamentat este compus din : linii paralele incizate, mai rar asociate cu alveole (fig. 27/1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11) ; ornamentul cu roțiță (fig. 27/9) ; linii în val tăiate sau nu de linii paralele“ (fig. 27/3, 6, 12)¹⁹. Amintim și cîteva fragmente de *ulcioare* ? sau *carafe*, nu exclus de factură slavă-moraviană. Întregul sistem de viață din așezare la acest nivel (locuințe, instalații de încălzit, inventarul, ceramica) indică aceeași populație autohtonă românească ce-și păstrează ceramica din sec. VII—IX/X, dar adoptă și noile elemente aduse de revenirea Imperiului bizantin la Dunăre sub Ioan Tzimiskes. La o asemenea înțelegere ne obligă și descoperirea în atelierul de meșteșugar (cu două cuptoare, vatră ? de lucru, ustensile adecvate : dălți creuzete etc.) a unui tipar pentru turnarea de pandantive de bronz, avînd analogii într-un tipar de turnat podoabe găsit la *Dinogetia*²⁰ în Dobrogea și într-un pendativ descoperit la *Răducăneni*²¹, jud. Iași, în Moldova.

Se distinge astfel un al doilea nivel cultural autohton, românesc, cu elemente de influență bizantină și eventual unele legături slave-moraviene.

III. În același loc, suprapunînd locuințele nivelului anterior, autohton-bizantin, au fost descoperite, deocamdată, trei locuințe. Vestigiile acestor locuințe au fost în genere distruse de lucrările agricole. Fiind depunerile cele mai tîrzii, rămășițele lor se află imediat sub stratul vegetal. Sînt locuințe mai mari cu forme încă neprecizate, cu *vetre de foc* pentru încălzit și cu inventar constînd din piese de bronz (mici fragmente de tablă, bare de bronz) și fier, ceramică gălbuie lucrată la roată, neornamentată sau ornamentată cu linii concentrice rare. În fiecare locuință s-au găsit fragmente de buze de cazane de lut, cu urechiușe și, într-un caz, și ceramică de factură arhaică lucrată cu mîna. Materialele datează din sec. XI—XIII. Acestui nivel îi mai aparțin, însă, la Biharea și alte

¹⁷ Luciana Muscă, *Nord-vestul Munteniei în sec. V—VII e.n.*, comunicare la colocviul „Continuitatea populației autohtone în spațiul carpato-dunăreano-pontic și relațiile ei cu unele populații în migrație“, Tg. Mureș, 16—19 aprilie 1981. Informație amabilă din partea Luciane Muscă, pentru care îi mulțumim și cu acest prilej.

¹⁸ V. Teodorescu, *Complexul arheologic Budureasca*, comunicare la colocviul citat în n. 17 *supra*. Informație amabilă din partea colegului V. Teodorescu, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

¹⁹ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, p. 78.

²⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, fig. 39/8.

²¹ I. Barnea, O. Iliescu, C. Niculescu, *op. cit.*, p. 33, fig. 4/1.

descoperiri, cu elemente care diferă de la caz la caz : 1. descoperiri din incinta cetății (zona de sud-vest și centrală), 2. din partea de la sud de cetatea de pământ (punctele Lutărie 1, 3 și Căramidărie 2) și 3. din perimetrul actual al satului Biharea.

Aceste descoperiri din sec. XI—XIII, reale și paralele, implică judecarea noi situații apărute la Biharea după prima jumătate a sec. al XI-lea, când feudalitatea apostolică maghiară — după încercări respinse de populația românească timp de un secol — reușește, în a doua jumătate a sec. al XI-lea, să-și întindă dominația în Crișana. Își fac apariția descoperiri de natură a fi atribuite noilor grupuri de populații pătrunse în zonă — pecenegi, secui, maghiari. IȘ acum se mențin elementele românești, nu numai în așezare, ci, după opinia noastră, chiar în cetate. Pentru înțelegerea acestor evenimente în lumina descoperirilor arheologice de la Biharea se cuvine să amintim că pe teritoriul Moldovei a fost descoperită și cercetată cultura Răducăneni, datînd din sec. XI—XIII. Cercetătorul ieșean V. Spinei scria că „purtătorii culturii Răducăneni erau o populație sedentară. Unele din trăsăturile enumerate, ca și anumite similitudini cu cultura Dridu în privința amplasării așezărilor, tipurile de locuințe și cuptoare, ca și în ce privește ceramica și obiectele descoperite, indică existența legăturilor genetice între culturile în discuție. Cele mai multe din aspectele amintite sînt comune nu numai spațiului est-carpatic, dar și unor regiuni foarte întinse din Europa centrală și răsăriteană”²², cînd pătrund elemente turanice, a căror cultură materială, într-un răstimp nu prea îndelungat, fie că a fost asimilată de elementele locale, fie că a dispărut prin plecarea purtătorilor ei.

În lumina cercetărilor din Moldova, dar și a celor din Muntenia și Transilvania, de la Biharea, prezentate de noi mai sus, reiese că la Biharea au existat, concomitent, în sec. XI—XIII următoarele monumente arheologice indicînd noua situație politică, în care, e de subliniat, se menține vechea comunitate autohtonă românească :

1. Monumentele populației românești (locuințe) cu materiale arheologice de factură autohtonă (de la sud de cetatea de pământ).
2. Monumentele populației românești (o mare locuință) cu ceramica striată fină, de factură bizantină, în cetate (zona de sud-vest).
3. Elemente ale unei pătrunderi pecenege ? sau de altă factură (secui ?), ale căror locuințe suprapun cele două nivele cu locuințe românești din sec. VII—X și X—XI și probabil distrug vechea așezare autohtonă.
4. Elementele de factură nelocală (maghiari, secui ?) din zona actuală a satului Biharea.

Astfel cercetările efectuate la Biharea vin să aducă date arheologice ce pun în lumină atît știrile literare — Anonymus — și documentare, cît și rezultatele obținute de studiile anterioare ale istoriografiei românești — întreprinse de dr M. Rusu²³, acad. prof. St. Pascu²⁴, și recent prof. V. Drăguț²⁵.

²² V. Spinei, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X—XIII*, în *Hierasus*, Botoșani, 1980, p. 224—225.

²³ M. Rusu, *op. cit.*, nr. 14 *supra*.

²⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, I, Cluj, 1972, p. 42—43.

²⁵ V. Drăguț, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în *Mărturii — Evocări*, Oradea, 1980, p. 230.

Monumentele și materialul arheologic concret documentează existența la Biharea în sec. VII—XIII :

A. *Un orizont de civilizație și cultură veche românească datînd din sec. VII—X (fără tăvițe de lut și ceramică cenușie sau gălbuie).*

B. *Un al doilea orizont de civilizație și cultură românească datînd din sec. X—XI (prima umătate) cu pregnante elemente de cultură bizantină (și cu unele elemente sporadice slavo-moraviene).*

C. *Un al treilea orizont de civilizație și cultură românească ce se menține la Biharea în sec. XI—XIII în condițiile în care își fac prezența în zonă elemente pecenege și are loc înstăpînirea regatului feudal apostolic maghiar (maghiari, secui). Chiar dacă românii vor fi strîmtorați la Biharea ca putere politică în sec. XI—XIII, ei se mențin în zonă pînă astăzi — la Biharea și prin satele românești de cîmpie, Parhida și Leta Mare, și în zona piemontană a Munților Plopișului, dintre Crișul Repere și Barcău, în întreaga Crișană.*

În cadrul acestei realități românești ale provinciei Crișana începe, după sec. al XI-lea, conviețuirea dintre populația românească autohtonă și cea a naționalității conlocuitoare maghiare, din care vor face parte pentru o perioadă și secuii, pînă la așezarea lor în estul Transilvaniei.

Cercetarea concretă a vestigiilor din Crișana în secolele feudalismului timpuriu de pe întreg teritoriul României sînt de natură să contribuie la înțelegerea, cu seninătate, a evenimentelor ce au dus la realitățile de azi și să contribuie, prin adevăr, la slujirea politicii înțelepte a partidului nostru de clădire a frăției dintre poporul român și oamenii muncii ai naționalităților conlocuitoare, folosind și datele istorice ale unor epoci mai puțin cercetate.

BIHAREA — DU VIIe AU XIIIe SIECLE — AU CADRE UNITAIRE DE LA CIVILISATION FÉODALE ROUMAINE

R é s u m é

L'auteur expose brièvement les résultats des fouilles archéologiques effectuées à Biharea, concernant les VIIe — XIIIe siècles.

Les monuments et le matériel archéologique concret prouvent l'existence à Biharea aux VIIe — XIIIe siècles, des suivants horizons de civilisation :

A. *Un horizon de civilisation et culture ancienne roumaine datant des VIe — IXe s. et de la première moitié du Xe siècle (sauf) quelques petits plateaux de terre cuite et céramique grise ou jaunâtre).*

B. *Un second horizon de civilisation et culture roumaine datant du Xe siècle et de la première moitié du XIe s.n.è.) aux éléments de culture byzantine (et à quelques éléments sporadiques slavo-moraviens).*

C. *Un troisième horizon de civilisation et culture roumaine qui se maintient à Biharea pendant les XIe — XIIIe siècles dans les conditions où on décèle la présence dans la zone des éléments magyars, pechenègues et szeklers, dont le rôle était celui de „troupes de frontière“ (Hilfsvölkern und Gränzschechter) et a lieu la prise en possession du royaume féodal apostolique de Hongrie.*

Au cadre de ces réalités roumaines de la province Crișana dans la seconde moitié du XIe s.n.è. commencent à vivre ensemble la population roumaine autochtone et la nationalité cohabitante hongroise, de laquelle feront partie, pour une période, les Szeklers aussi, jusqu'à leur établissement à l'est de la Transylvanie.